

ÚLOHA PUDU A SÚHLASU V STOICKEJ EPISTEMOLÓGII

ANDREJ KALAŠ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

KALAŠ, A.: The Role of Instinct and Assent in Stoic Epistemology
FILOZOFIA 57, 2002, No 3, p. 163

The paper deals with the role of *assent* (in Latine *assentio, assensus*) and instinct (in Latine *appetitio*) in the process of cognition. The author shows, that the Stoic instinct is a dynamic aspect in the processes of cognition, decision making and (free) action, its consequence being at the same time the assent, i. e. the approval of a given descriptive or prescriptive proposition as a true one. The paper wants to stress the remarkably rationalistic character of the Stoic epistemology: the only constitutive element of the instinct is, at least in early Stoicism, the rational capacity of the soul. The three Stoic levels of cognition: *opinion, understanding (catalepsis) and cognition* are introduced as related to various intensities of assent given to the particular meanings of the proposition.

1. Súhlas (*συγκατάθεσις*) je dávaný nie fantázii, ale významu deskriptívneho a preskriptívneho výroku, ktorý “vyťažil” z fantázie logický zmysel. Súhlas (*συγκατάθεσις*) je v stoickej koncepcii racionálny výkon vedúcej časti našej duše (hegemonika), ktorým schvaľujeme význam nejakého výroku ako pravdivý. Týmto aktom takzvanej katalepsie (*ἡ κατάληψις*) zabudovávame príslušný výrok do nášho systému pravdivých tvrdení, resp. do nášho aktuálneho poznatkového systému. O súhlase a katalepsii a jej delení na dva aspekty (nevôľový a vôľový)¹ píše Sextos (preklad A. K.²):

ἔστι μὲν οὖν ἡ κατάληψις, ὡς ἔστι
παρ' αὐτῶν ἀκούειν, καταληπτικῆς
φαντασίας συγκατάθεσις, ἣτις
διπλοῦν ἔοικεν εἶναι πρᾶγμα, καὶ τὸ
μὲν τι ἔχειν ἀκούσιον, τὸ δὲ
ἐκούσιον καὶ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ κρίσει

Pochopenie (katalepsia) je, ako možno od nich počuť, súhlasom s kataleptickou fantáziou. Zdá sa, že toto pochopenie sa skladá z dvoch častí: obsahuje v sebe jednak niečo

¹ V druhej časti našej štúdie sa ukáže, že vôľový a nevôľový aspekt súhlasu (katalepsie) vlastne predstavuje vnútornú (racionálnu) a vonkajšiu (zmyslovú) zložku pudu (*ορμή*), ktorý je príčinou súhlasu (katalepsie).

² Toto označenie znamená, že autorom prekladu je autor štúdie. V prípade, že existuje slovenský preklad daného stoického zlomku (M. Okál, 1983) a príliš sa neodchyľuje od našej interpretácie stoickej problematiky, uvádzame ho v štúdiu bez zvláštneho označenia, pričom ho dopĺňame alternatívnymi prekladmi v zátvorkách a opatrujeme hojným filozoficko-filologickým komentárom.

κείμενον. τὸ μὲν γὰρ φαντασθηῖναι
ἀβούλητον ἦν • καὶ οὐκ ἐπὶ τῷ
πάσχειντι ἔκειτο ἀλλ' ἐπὶ τῷ
φαντασιῶντι τὸ οὕτως διατεθῆναι,
... τὸ δὲ σηκα-ταθέσθαι τούτῳ τῷ
κινήματι ἔκειτο ἐπὶ τῷ παραδεχομένῳ
τῆν φαντασίαν.

nedobrovoľné, jednak niečo dobrovoľné
a spočívajúce na našom úsudku
(zvážení, rozhodnutí).³ Nedobrovoľné je
to, že sa u nás vôbec objavujú fantázie:
toto nezáleží od toho, kto zakúša
fantáziu, ale od toho, čo vyvoláva
takéto stavy predstavovania. Avšak
súhlas s takýmto dianím⁴ v duši závisí
od toho, kto prijíma fantáziu.

Sextus, Adversus mathematicos, VII 396, SVF II 91

V tomto veľmi hodnotnom zlomku sa teda hovorí, že súhlasom daným kateleptickej fantázií⁵ vzniká pochopenie (katelepsia). Treba však upozorniť na to, že ak posudzujeme vec zo širšieho hľadiska stoickej filozofickej koncepcie, súhlas ako racionálny akt závisiaci od nášho úsudku (*κρίσις*) nemôže byť nikdy dávaný samej fantázií, pretože tá je názorná a v mysli sa objavuje viac-menej nedobrovoľne. Podľa nášho názoru treba uvedenú definíciu katelepsie interpretovať tak, že súhlas je dávaný nie fantázií, ale významu výroku,⁶ na ktorého počiatku síce stála fantázia, ale z tejto fantázie ho musel veľmi zložitými "logickými" postupmi priam "vydoložiť" logický zmysel, teda racionálna mohutnosť duše.⁷ Doslovne by mohla uvedená definícia katelepsie ako súhlasu s katelepticou fantáziou platiť v prípade nezmyslových a najmä úplne nenázorných fantázií, ktoré sa svojim nenázorným charakterom blížia spomínaným významom výrokov. Na tomto mieste si ešte dovoľujeme upozorniť na nesprávne, hoci časté konštatovanie v odbornej literatúre, že fantázia nesie význam nejakého výroku: postup od fantázie (najmä zmyslovej) k abstraktnému kognitívnemu obsahu je veľmi zložitý a umožňuje

³ Výraz *ἡ κρίσις* má viac významov: rozhodnutie, zváženie, úsudok. Prikláňame sa tu k prekladovému ekvivalentu úsudok, lebo sa tak zdôrazní, že ide o racionálny akt nášho logického zmyslu. Neskôr uvidíme, že aj pud (*ἡ ὁρμη*), ktorý je akousi "intenzitou" súhlasu, bude u rozumného človeka čerpať svoju dynamiku práve z racionálnej mohutnosti duše.

⁴ V origináli je použitý výraz, ktorý znamená (telesný) pohyb, čo poukazuje na skutočnosť, že stoická náuka o poznaní skúma materiálne korelátory netelesných lekta, ktoré majú zvláštny vzťah netelesnej korešpondencie s "fyziologickými" procesmi poznávacieho procesu (zmena tenzie pneumy hegemonika). Podrobnejšie pozri autorovu štúdiu "Vzťah netelesných lekta k telesným procesom u stoikov." In: *Organon F* (2001), roč. VIII, č. 4.

⁵ O rôznych aspektoch fantázie (*φαντασία*) v stoickej teórii poznania pozri autorove štúdie: "Elementy stoickej epistemológie." In: *Filozofia* (2000), roč. 55, č. 4.; "Kateleptickej fantázie v stoickej epistemológii." In: *Filozofia* (2001), roč. 56, č. 6.

⁶ Je pravdepodobné, že nejaký druh súhlasu sa musí uskutočňovať aj pri prijímaní nového pojmu (napr. *hippokentaura*) do nášho konceptuálneho aparátu. O takomto type súhlasu však nami preskúmané zlomky nič nehovoria.

⁷ Pozri ([6], 372-375).

logický zmysel.

Samotný proces pochopenia (katalepsie) má preto nevôľovú zložku, ktorou je fantázia, a zložku vôľovú, ktorou je súhlas s ňou, resp. s významom výroku, ktorý z nej pochádza. Aj v mnohých ďalších zlomkoch totiž nájdeme časté tvrdenia o tom, že súhlas (s významom výroku "vydolovaným" z fantázie logickým zmyslom) je v našej moci,⁸ závisí od nás. Ukazuje sa, že uvedená skutočnosť má zásadný význam v stoickej teórii rozhodovania a slobodného konania.

Vzhľadom na stoickú teóriu rozhodovania a (slobodného) konania je veľmi dôležité, že súhlas sa netýka len významov výrokov, ktoré hovoria o tom, čo je (deskriptívne vety), ale aj výrokov, ktoré hovoria o tom, čo má byť (preskriptívne vety). Druhé typy tvrdení totiž hovoria o možnom stave vecí, ktorý je pre nás žiaduci, a sú vlastne akýmisi etickými normami. Pre stoikov takmer samozrejmus skutočnosť, že do oblasti poznania patrí aj takýto druh „normatívneho“ poznania, spomína Cicero. Len dodávame, že pôvodným a prvoradým cieľom poznania bolo pre stoikov poznanie optimálneho spôsobu života, teda poznanie etických cností:

Maxime vero virtutum cognitio confirmat percipi et comprehendere multa posse. in quibus solis inesse etiam scientiam dicimus, quam nos non comprehensionem modo rerum, sed eam stabilem quoque et immutabilem esse censemus, itemque sapientiam, artem vivendi, quae ipsa ex sese habeat constantiam. Ea autem constantia si nihil habeat percepti et cogniti, quaero unde nata sit aut quo modo.

Poznanie cností však najviac potvrdzuje, že možno vnímať a chápať mnoho pravdivých vecí. Hovoríme, že len v nich spočíva vedenie, o ktorom si myslíme, že je nielen pochopením vecí, ale aj pochopením pevným a nezmeniteľným. A to isté platí aj o múdrosti, o umení žiť, ktoré je už svojou prirodzenosťou stále. A odkiaľ by sa vzala (alebo akým spôsobom), prosím (pýtam sa),⁹ táto

⁸ Napr. Cicero, De fato, XVII 39-43, SVF II 974: *sic visum obiectum imprimet illud quidem et quasi signabit in animo suam speciem, sed adsentio nostra erit in potestate* (Tak (aj) videný objekt takrečeno vtláča a zaznačí v duši svoj obraz, ale náš súhlas ostane len v možnosti (alebo: súhlas bude v našej moci). Podobne aj Clemens Alexandrinus, *Stromata*, II s. 458, SVF II 92: *τὰς δὲ συγκαταθέσεις οὐ μόνον αἱ ἀπὸ Πλάτωνος ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἐφ' ἡμῶν εἶναι λέγουσιν.* (Nielen Platónovi stúpenci, ale aj stoici vravia, že súhlas je v našej moci.)

⁹ Výraz *quaero* podľa nášho názoru nie je jednoduchou vsuvkou s významom neplnovýznamovej častice, vsunutej do potenciálnej formy podmienkového súvetia. Svedčí proti tomu jednak neoddelenie výrazu čiarkami z oboch strán, jednak skutočnosť, že uvedený výraz nemá v slovníku (Špaňár, J., Hrabovský, J.: *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*. Bratislava, SPN 1987) na rozdiel od podobného *quaeso* význam *prosím*. Preto podľa nás ide o potenciálne súvetie, ktorého závetie je v závislosti od uvedeného výrazu *quaero* (*pýtam sa*).

*stálosť, ak by sa neopierala o
vnímanie a poznanie?*

Cicero, Academica priora, II 8, 23, SVF II 117

Túto dôležitú skutočnosť, že súhlas je ústredným pojmom tak v oblasti poznania (deskriptívne vety), ako aj v oblasti rozhodovania a (slobodného) konania, nám potvrdzuje opäť Cicero v dvoch častiach tohto zlomku. Prvá jeho veta je prekladom autora tejto práce, keďže do slovenčiny nebola preložená:

*Nunc de adsensione atque
adprobatione quam Graeci
συγκατάθεσιν vocant, pauca dicemus. -
- nam cum vim, quae esset in sensibus
explicabamus, simul illud
aperiebatur, comprehendi multa et
percipi sensibus, quod fieri sine
adsensione non potest. ... sed haec
etiam sequuntur, nec memoriam sine
adsensione posse constare nec notitias
rerum nec artes; idque quod
maximum est, ut sit aliquid in nostra
potestate, in eo, qui rei nulli
adsentietur, non erit. Ubi igitur
virtus, si nihil situm est in ipsis nobis?*

*Teraz povieme niečo o schválení a
súhlase, ktorý nazývajú Gréci
synkatathesis. Lebo keď sme
vykladali o sile, ktorá je v
zmysloch, ukazovalo sa jasne, že
mnohé veci sa uchopujú (chápu)¹⁰
a vnímajú zmyslami, čo nemôže byť
bez súhlasu... Sú tu ešte aj iné
dôsledky: bez súhlasu nemôže
jestvovať ani pamäť, nemôžu sa
tvoriť ani pojmy vecí (poznatok o
veciach),¹¹ ani umenia. A to
najdôležitejšie, totiž aby bolo niečo
v našej moci, nebude u toho, kto
nebude s ničím súhlasiť. Kde je teda
cnosť, ak nič nie je v moci nás
samých?*

Cicero, Academica priora, II 12, 37, SVF II 115

Hoci sa v tejto štúdií nebudeme podrobne zaoberať stoickou problematikou rozhodovania a (slobodného) konania, dovoľujeme si pripomenúť, že súhlas daný významu výroku, ktorý hovorí o tom, čo má byť, znamená, že význam tohto tvrdenia sice pre nás nie je pravdivý (ako to je v prípade deskriptívnych viet), ale zaujímame k nemu volitívny postoj spočívajúci v tom, že daný význam považujeme za „hodný“ toho, aby sa pravdivým stal. Práve prostredníctvom nášho konania sa

¹⁰ Výraz *comprehendere* je latinským prekladom *καταλαμβάνω*. Ide o technické termíny stoickej epistemológie, ktoré zvykneme prekladať výrazmi *pochopiť*, *chápať*. Podľa nášho názoru je výraz *uchopovať* príliš „mechanický“, hoci čo do pôvodného významu oboch originálov je veľmi presný.

¹¹ Ak by sme výraz *notitia* preložili ako pojem, uvedené miesto by bolo svedectvom toho, že aj pri prijímaní nového pojmu do konceptuálneho aparátu dochádza k súhlasu. Avšak tento výraz v žiadnom nám známom slovníku starovekej latinčiny nemá význam výrazu pojem. Keďže je autorom zlomku Cicero, „kanonický“ predstaviteľ klasickej latinčiny zlatého veku rímskej prózy (1. stor. pr. Kr.), navrhujeme prekladať uvedený výraz „klasický“ ako *poznatok*, *znalosť*.

môže táto pravdivosť preskripčného tvrdenia realizovať, čím sa z neho stáva tvrdenie deskripčné.

2. Pud (ὄρεσις) má vonkajšiu a vnútornú (racionálnu) zložku a jeho účinkom je súhlas. V nasledujúcej časti sa budeme zaoberať úlohou pudu (ὄρεσις) v stoickej koncepcii. Ukážeme, že ide o dynamickú stránku tak poznávacieho, ako aj rozhodujúceho a konajúceho procesu. Ukáže sa totiž, že je príčinou, ktorá vedie k súhlasu s významom výroku, ako aj ku konaniu podľa preskripčného výroku. Napokon vyslovíme hypotézu, podľa ktorej pud je konštituovaný jednak zložkou vonkajšou (zmyslovou), jednak vnútornou (racionálnou), pričom poukážeme na skutočnosť, že u (racionálneho) človeka má väčší význam vnútorná determinácia pudu. V tejto súvislosti uvedieme historicko-filozofickú poznámku o rozdiel medzi ponímaním vzťahu pudu a súhlasu v predchrysippovskej a chrysippovskej stoe. Upozorňujeme, že vzhľadom na nedostatok pramenného materiálu o tejto problematike naše úvahy budú často presahovať rámec možností, ktoré nám ponúkajú prístupné zlomky. Napriek tomu sa naše uvažovanie vždy bude niesť v duchu stoickej koncepcie.

Pud (ὄρεσις, lat. appetitio) je dynamickou stránkou poznávacieho procesu, kde predstavuje príčinu, ktorá vedie k súhlasu (ten je jeho účinkom), resp. ku katalepsii (schváleniu významu výroku). V oblasti rozhodovania zasa vedie k schváleniu významu preskripčného výroku a následne ku konaniu, ktorým sa z danej preskripcie stane pravdivá deskripcia. Cicero v nasledujúcom zlomku spomína obe tieto funkcie pudu: jeho účinkom, ktorý nasleduje po ňom, je súhlas (*adsensio*) a činnosť (*illa quae adpetitu efficiuntur*):

Si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente; et si adpetitus, illa etiam quae adpetitum sequuntur; ergo etiam adsensiones. at si causa adpetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem adpetitus est in nostra potestate; quod si ita est, ne illa quidem quae adpetitu efficiuntur sunt in nobis. non sunt igitur neque adsensiones neque actiones in nostra potestate.

Ak sa všetko stáva podľa osudu, všetko sa stáva z precedenčnej príčiny;¹² a ak to platí o pude, platí to aj o tom, čo nasleduje po pude a teda aj o súhlase. Ale ak príčina pudu nie je v nás, ani sám pud nie je v našej moci. A ak je to tak, ani účinky pudu nie sú v nás a teda ani súhlas, ani činnosť nie sú v našej moci.

Cicero, De fato, XVII, 40, SVF II 974

¹² Ide tu o skeptickú kritiku (*Arkesilaos*) predchrysippovskej stoy (*Zénon, Kleantes*): tá sa zakladá na tom, že skeptici tu nesprávne interpretujú stoický osud chápaný ako výraz univerzálneho determinizmu prírodného diania ako osud "vonkajší", predstavujúci vonkajšiu determináciu ľudského poznania, rozhodovania a konania. Precedenčnú (antecedentnú) príčinu totiž chápu stoici len ako vonkajší podnet pre človeka, ktorý je vo väčšej miere determinovaný príčinou, z tohto hľadiska vnútornou (*pneuma* jeho duše).

Dovoľujeme si tu len upozorniť, že M. Okál toto miesto v slovenskom výbere preložil, hoci v Arnimovom vydaní, podľa ktorého prekladal, sa nenachádza s odôvodnením, že ide o Arkesilaovu kritiku Zénona a Kleanta (tzv. predchrysippovská stoa). Rozdielom v názoroch na pud a súhlas medzi Chrysippom a jeho predchodcami sa budeme zaoberať neskôr, no už tu môžeme povedať, že uvedené miesto, napriek tomu, že ide o “skeptický” zlomok, celkom správne hovorí o tom, že účinkom pudu je súhlas (adsensio) a konanie (actiones).

V ďalších dvoch zlomkoch sa hovorí o úlohe pudu v oblasti konania: pud je akousi dynamikou nášho konania, lebo nami hýbe a ženie nás k činu. Vďaka nemu tiež smerujeme k predmetu a usilujeme sa ho zmocniť:

Atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, cum quid agere incipiat sequatur, idque initium esse naturae accommodatum. Nam aliter adpetitio (eam enim volumus esse ὀρμήν) qua ad agendum impellimur et id adpetimus, quod est visum, moveri non potest. illud autem, quod movet, prius oportet videri eique credi; quod fieri non potest, si id, quod visum erit, discerni non poterit a falso. quomodo autem moveri animus ad adpetendum potest, si id, quod videtur, non percipitur accommodatumne naturae sit an alienum?

Aj to je zrejme, že treba stanoviť nejaký princíp, ktorý by múdrosť nasledovala, keď sa do niečoho púšťa, a že tento princíp má byť prispôsobený prírode. Lebo inak nie je možné vyvolať túžbu (výrazom appetitio prekladáme grécky výraz hormé), ktorá nás ženie k činu, a (tak)¹³ ideme za tým, čo sme videli. To však, čo nami hýbe, treba najprv vidieť, a veriť v to. A to nie je možné, ak nebude možné rozoznať videné (na videnom rozoznať klamnú)¹⁴ od klamného. Ako však bude môcť duch po niečom túžiť, ak nechápe, či to, čo vidí, je v zhode s prírodou, alebo je jej cudzie?

Cicero, Academica priora, II 8,24, SVF II 116

ἡ δὲ ὀρμή, τὸ ἀδελφὸν τῆς φαντασίας, κατὰ τὴν τοῦ νοῦ τοικτὴν δύναμιν • ἦν τεύνας δι' αἰσθήσεως ἀπτεται τοῦ ὑποκειμένου καὶ πρὸς αὐτὸ χωρεῖ

Pud je sestrou fantázie (je v bratskom vzťahu s fantáziou)¹⁵ a prejavuje sa podľa toho, akú má rozum tonickú silu. Keď ju napne,

¹³ Výraz *tak* použil M. Okál len kvôli štylistickej uhladenosti slovenského prekladu: v latinčine mu nič nezodpovedá.

¹⁴ Cicero tu pravdepodobne nechce povedať, že je potrebné rozoznať videné od klamného, ale to, že v rámci videného treba odlišiť klamnú. Podľa nášho názoru uvedenú skutočnosť lepšie vyjadruje preklad od A. K. v zátvorke.

¹⁵ Výraz *τὸ ἀδελφὸν* sa dá vyložiť len ako členom spodstatnený neutrálny tvar adjektíva *ἀδελφός* 3 (= bratský). Preto navrhujeme preklad v zátvorke.

γλιχόμενος ἐφικέσθαι καὶ συλλαβεῖν
αὐτό.

prostredníctvom zmyslov sa dotýka
predmetu a smeruje k nemu,
usilujúc sa ho dosiahnuť a zmocniť
sa ho.

Philo, *De leg. alleg.*, I 30, SVF II 844

V oblasti poznania sa pud vo väčšine zlomkov označuje výrazom skúmanie (ζήτησις): ide o silu (príčinu), ktorá nás vedie k pochopeniu (katalepsii), teda k súhlasu s významom výroku, ktorý “vydoloval” z kataleptickej fantázie logický zmysel. Naše poznanie sa takto rozšírilo o ďalší pravdivý poznatok:

ἔστιν δὲ ἡ μὲν ζήτησις ὁρμὴ ἐπὶ τὸ
καταλαβεῖν διὰ τιῶν σημείων
ἀνευρίσκουσα τὸ ὑποκείμενον • ἡ εὕρεσις
δὲ πέρασ καὶ ἀνάπαυσις ζητήσεως ἐν
καταλήψει γενομένης.

Skúmanie je pud k pochopeniu,
nachodiaci pomocou nejakých
znakov podstatnú vec. Nájdenie je
koniec skúmania, ktorým sa
dospelo k pochopeniu, a tým je
poznanie. (Nájdenie je koniec a
zastavenie skúmania, ktoré
dospelo k pochopeniu.)¹⁶

Clemens Alexandrinus, *Stromata*, VI 15, SVF II 102

Aj Cicero hovorí na dvoch miestach o skúmaní (lat. quaestio; quaerendum) ako o pude, ktorý vedie k pochopeniu a vynájdeniu:

*Quid quod, si ista vera sunt, ratio
omnis tollitur, quasi quaedam lux
lumenque vitae! -- nam quaerendi
initium ratio attulit, quae perfecit
virtutem, cum esset ipsa ratio
confirmata quaerendo. quaestio
autem est adpetitio cognitionis,
quaestionisque finis inventio. at
nemo invenit falsa, nec ea quae
incerta permanent, inventa esse
possunt, sed cum ea, quae quasi*

*Ved' ak je pravdivé to, čo hovoríte,
ruší sa tým všetok rozum, ktorý je
akýmsi svetlom a žiarou života! (Či
napriek tomu budete zotrvať v
tomto svojom blude?)¹⁷ Ved' rozum
viedol k počiatkom skúmania
(priniesol počiatky skúmania)¹⁸ a
upevnený skúmaním dospel až k
cnosti. Skúmanie je túžba po
poznání a na jeho konci je
vynájdenie. A ako nikto nevynájde*

¹⁶ Navrhujeme tu alternatívny spôsob prekladu, ktorý podľa nášho názoru lepšie vyjadruje grécky originál: výrazy *πέρασ καὶ ἀνάπαυσις* prekladáme výrazmi *koniec a zastavenie*, pričom M. Okál vo svojom preklade výraz *ἀνάπαυσις* vôbec neprekladá, resp. jeho význam vidí vo výraze *koniec*.

¹⁷ Celá táto veta sa v Arnimovom vydaní (podľa ktorého prekladal M. Okál) nenachádza.

¹⁸ Presnejší preklad výrazu *afferre* je *priniesť*.

involuta fuerunt, aperta sunt, tum inventa dicuntur. sic et initium quaerendi et exitus percipiendi et comprehendi (facultate) tenetur.

veci, ktoré nejstávajú (sú nepravdivé),¹⁹ tak nemožno vynájsť ani tie, ktoré ostávajú neisté. Keď sa však odhalia veci, ktoré boli akoby zahalené, hovorí sa, že boli vynájdené.²⁰ A tak tomu istému rozumu, ktorému patri začiatok skúmania, patri aj konečné osvojenie a pochopenie.²¹

Cicero, Academica priora, II 8,26, II 103

V nasledujúcom výklade sa pokúsime načrtnúť hypotézu, ktorá bude hovoriť, ktoré zložky sa na stoickom pude podieľajú a aký je ich význam. V tejto súvislosti uvedieme možný rozdiel v chápaní zložiek pudu u Chrysippa a u jeho predchodcov.

Pud je dynamická sila (vlastne príčina), ktorá sa na úrovni fyziky živlov a psychológie musí chápať ako pneuma duše človeka s vyššou tenziou. Najdôležitejšou konštitutívnu zložkou tejto zvýšenej tenzie bude pravdepodobne racionálna mohutnosť rozumnej časti duše (hegemonika). Pud bude teda tým intenzívnejší, čím bude vyššia tenzia pneumy hegemonika, resp. čím bude mať človek vyššiu stupeň poznania.²² Nasledujúci zlomok, ktorý sme už uviedli pri inej príležitosti, dokonca explicitne hovorí, že pud sa prejavuje podľa toho, akú má rozum tonickú silu:

ἡ δὲ ὀρμή, τὸ ἀδελφὸν τῆς φαντασίας, κατὰ τὴν τοῦ νοῦ τοικτὴν δύναμιν ἢν τείνας δι' αἰσθήσεως ἀπτεται τοῦ ὑποκειμένου καὶ πρὸς αὐτὸ χωρεῖ γλιχόμενος ἐφικέσθαι καὶ συλλαβεῖν αὐτό.

Pud je sestrou fantázie (je v bratskom vzťahu s fantáziou)²³ a prejavuje sa podľa toho, akú má rozum tonickú silu. Keď ju napne, prostredníctvom zmyslov sa dotýka predmetu a smeruje k nemu, usilujú sa ho dosiahnuť a zmocniť sa ho.

Philo, De leg. alleg., I 30, SVF II 844

¹⁹ Výraz *falsus* znamená *vymyslený, lživý, nepravdivý*, nie však *neskutočný*.

²⁰ O ontologickej paradigme v stoickej epistemológii pozri autorovu štúdiu ([6], 363-368).

²¹ Preklad M. Okála sa tu dost' rozchádza s Arnimovým textom (podľa ktorého však prekladal). Náš preklad znie takto: *Počiatok skúmania aj koniec prijatia a pochopenia je držaný (racionálnou?) schopnosťou.*

²² Pozri autorovu štúdiu o stoickej psychológii [7].

²³ Pozri pozn. 15.

Aj nasledujúci zlomok od Cicerona hovorí, že ak sa duša do niečoho púšťa, sleduje princíp, ktorý je prispôbený prírode: týmto princípom je schopnosť rozlíšiť vo videnom pravdivé a klamné, čím je jedine možné vyvolať pud, ktorý nás ženie k činu. Hovorí o tom Cicero v už citovanom zlomku:

Atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, cum quid agere incipiat sequatur, idque initium esse naturae accommodatum. Nam aliter adpetitio (eam enim volumus esse ὁρμήν) qua ad agendum impellimur et id adpetimus, quod est visum, moveri non potest. Illud autem, quod movet, prius oportet videri eique credi; quod fieri non potest, si id, quod visum erit, discerni non poterit a falso. Quomodo autem moveri animus ad adpetendum potest, si id, quod videtur, non percipitur accommodatumne naturae sit an alienum?

Aj to je zrejme, že treba stanoviť nejaký princíp, ktorý by múdrosť nasledovala, keď sa do niečoho púšťa, a že tento princíp má byť prispôbený prírode. Lebo inak nie je možné vyvolať túžbu (výrazom appetitio prekladáme grécky výraz hormé), ktorá nás ženie k činu, a (tak)²⁴ ideme za tým, čo sme videli. To však, čo nami hýbe, treba najprv vidieť a veriť v to. A to nie je možné, ak nebude možné rozoznať videné (na videnom rozoznať klamnú)²⁵ od klamného. Ako však bude môcť duch po niečom túžiť, ak nechápe, či to, čo vidí,²⁶ je v zhode s prírodou, alebo je jej cudzie?

Cicero, Academica priora. II 8.24. SVF II 116

Aj nasledujúce časti z už uvedeného Ciceronovho zlomku dávajú tušiť, že pud, v oblasti poznania nazývaný skúmanie, čerpá svoju dynamiku predovšetkým z rozumovej mohutnosti duše: rozum viedol k počiatkom skúmania a patrí mu tak jeho počiatok, ako aj konečné pochopenie (o filologickom probléme pri prekladaní poslednej vety zlomku pozri. pozn. 29):

²⁴ Pozri pozn. 13.

²⁵ Pozri. pozn. 14.

²⁶ Keďže príslušné slovesné tvary (*videtur, percipitur*) sú v origináli tvarmi neosobnými, presnejší preklad by znel: *...ak nie je možné pochopiť (poznať), či to, čo je videné, je v zhode s prírodou, alebo je jej cudzie*. Cicero tu použil výraz *percipere* s významom *chápať, poznávať*, hoci v dnešnej filozofickej terminológii je „percepčia“ chápaná spravidla ako zmyslová zložka poznávacieho procesu. „Racionalistický“ kontext zlomku však jednoznačne napovedá, že Cicero tu nemal na mysli zmyslový druh poznania, hoci takýto význam výrazu *percipere* je aj v klasickej latinčine častejší (*percipere* = 1. chytiť, uchopiť 2. vnímať, badať, zažiť 3. chápať, učiť sa, poznávať; podľa [14]).

-- nam quaerendi initium ratio attulit,
quae perfecit virtutem, cum esset ipsa
ratio confirmata quaerendo. quaestio
autem est adpetitio cognitionis,
quaestionisque finis inventio. ... sic
et initium quaerendi et exitus
percipiendi et comprehendi
(facultate) tenetur.

Ved' rozum viedol k počiatkom
skúmania (priniesol počiatky
skúmania)²⁷ a upevnený skúmaním
dospel až k cnosti. Skúmanie je
túžba po poznaní a na jeho konci je
vynájdenie.... A tak tomu istému
rozumu, ktorému patrí začiatok
skúmania, patrí aj konečné
osvojenie a pochopenie.²⁸
Cicero, *Academica priora*, II 8,26, II 103

Napokon nám Diogenes Laertius v zlomku SVF III 178 explicitne hovorí,
že rozum je pre rozumných (živočíchov) tvorcom (τεχνίτης) pudu:

...τοῦ δὲ λόγου τοῖς λογικοῖς κατὰ
τελειοτέραν προστασίαν δεδομένου, τὸ
κατὰ λόγον ζῆν ὀρθῶς γίνεσθαι
(τού)τοις κατὰ φύσιν· τεχνίτης γὰρ
οὗτος ἐπιγίνεται τῆς ὁρμῆς.

...Keďže však rozumným je daný na
základe ich dokonalejšieho
sebariadenia rozum, žiť podľa prírody
stáva sa pre nich správne žiť podľa
rozumu. Ten totiž pristupuje k pudu
ako jeho tvorca.²⁹

Diogenes Laertius, VII 86, SVF III 178

Na druhej strane sa v zlonkoch pomerne často objavuje konštatovanie, že
pud čerpá svoju dynamiku z vonkajšieho zdroja, ktorým sú fantázie. Pravdepodobne
tu ide najviac o fantázie vonkajšie, keďže vnútorné kataleptické fantázie sa svojim
charakterom približujú k racionálnej mohutnosti hegemonika. Filón hneď popri
konštatovaní, že pud sa prejavuje podľa toho, akú má rozum tonickú silu, uvádza, že
pud je v bratskom vzťahu s fantáziou: z tohto poetického vyjadrenia, pravda,
nemožno veľa usúdiť, predsa však dáva tušiť nejaký vzťah medzi pudom
a fantáziou. Aj tento zlomok sme už citovali v inej súvislosti:

ἡ δὲ ὁρμή, τὸ ἀδελφὸν τῆς φαντασίας,
κατὰ τὴν τοῦ ἰοῦ τοικῆν δύναμιν • ἦν

Pud je sestrou fantázie (je
v bratskom vzťahu s fantáziou)³⁰ a

²⁷ Pozri pozn. 18.

²⁸ Pozri pozn. 21.

²⁹ Náš preklad zlomku sa v niektorých aspektoch odkláňa od prekladu M. Okála
a A. Koláfa, ktorí prekladajú kľúčový výraz τεχνίτης (= umelec, znalec, remeselník, tvorca)
výrazom „usmerňovateľ.“ Takýto preklad je však v rozpore s celkovým zámerom doxografa,
ktorý chce poukázať na to, že základom pudu je u starých stoikov naozaj racionálna
mohutnosť hegemonika, rozumu, ktorý nie je iba „usmerňovateľom“ nejakej inej pudovej
(„iracionálnej“ ?) mohutnosti duše.

³⁰ Pozri pozn. 15

τείνας δι' αἰσθήσεως ἄπτεται τοῦ
ὑποκειμένου καὶ πρὸς αὐτὸ χωρεῖ
γλιχόμενος ἐφικέσθαι καὶ συλλαβεῖν
αὐτό.

prejavuje sa podľa toho, akú má
rozum tonickú silu. Keď ju napne,
prostredníctvom zmyslov sa dotýka
predmetu a smeruje k nemu, usilu-
júc sa ho dosiahnuť a zmocniť sa
ho.

Philo. De leg. alleg., I 30, SVF II 844

V iných zlomkoch sa dokonca často objavuje tvrdenie, že pud je konštituovaný akousi vonkajšou zložkou, ktorou je (zmyslová) fantázia. Jeho dynamika akoby pochádzala zvonku poznávajúceho subjektu. Prvú časť zlomku preložil A. K.:

*Alterum est, quod negatis actionem
ullius rei posse in eo esse, qui nullam
rem adsensu suo comprobet. Primum
enim videri oportere, in quo sit etiam
adsensus. Dicunt enim Stoici sensus
ipso adsensus esse; quos quoniam
adpetitio consequatur, actionem
sequi; tolli autem omnia, si visa
tollantur.*

*Iná vec je, že odmietate, že konanie
čohokoľvek môže byť u toho, kto
svojím súhlasom žiadnu vec
neschválil. Ako prvé treba totiž
vidieť, u koho je súhlas. Stoici
vravia, že samo vnímanie je
súhlasom; z vnímania vzniká túžba
(po vnímaní nasleduje pud) a tá
vyvoláva činnosť (a po ňom
činnosť);³¹ ak sa odstránia fantázie,
odstráni sa všetko.*

Cicero, Academica priora, II 33.108, SVF II 73

V nasledujúcom zlomku sa už celkom explicitne hovorí o tom, že pud je konštituovaný vonkajšou zložkou, ktorou je tzv. antecedentná príčina. V rozdelení a hierarchizácii stoických príčin ide o tzv. prokatartickú príčinu, teda príčinu, ktorá pôsobí na objekt zvonku a časovo predchádza svoj účinok. Typickým príkladom na takéto typy príčiny je vonkajšia fantázia:

*“Si omnia fato fiunt, omnia fiunt
causa antecedente; et si adpetitus,
illa etiam quae adpetitum sequuntur;
ergo etiam adsensiones. at si causa
adpetitus non est sita in nobis, ne ipse*

*“Ak sa všetko stáva podľa osudu,
všetko sa stáva z precedenčnej
príčiny;³² a ak to platí o pude, platí
to aj o tom, čo nasleduje po pude, a
teda aj o súhlase. Ale ak príčina*

³¹ V origináli použitý výraz *consequor* (=nasledujem) hovorí v oboch prípadoch svojho použitia len o časovej následnosti, nie o príčinnej väzbe, hoci, ako uvidíme z nasledujúcich zlomkov, túto kauzálnu väzbu tu mal Cicero pravdepodobne na mysli, hoci ju explicitne nevyjadril.

³² Pozri pozn. 12.

quidem appetitus est in nostra potestate; quod si ita est, ne illa quidem quae appetitu efficiuntur sunt in nobis. non sunt igitur neque adensiones neque actiones in nostra potestate. Ex quo efficitur ut nec laudationes iustae sunt nec vituperationes nec honores nec supplicia.” quod cum vitiosum sit, probabiliter concludi putant non omnia fato fieri quaecumque fiant.

pudu nie je v nás, ani sám pud nie je v našej moci. A ak je to tak, ani účinky pudu nie sú v nás a teda ani súhlas, ani činnosť nie sú v našej moci. Z toho vyplýva, že nie sú pravdivé (spravodlivé)³³ ani chváloreči, ani pohany, ani pocty, ani tresty.” A pretože je to pomýlené, nazdávajú sa, že možno vyvodit' záver (že je pravdepodobný záver),³⁴ že všetko, čo sa stáva, sa nestáva podľa osudu.

Cicero, De fato, XVII, 40, SVF II 974

Ukazuje sa teda, že pud má dve zložky, ktoré ho konštituujú. Jedna z nich je vnútorná a je ňou racionálna mohutnosť hegemonika, druhou je vonkajšia zložka, ktorou je zmyslová fantázia. Dodávame ešte tretiu, ktorá sa pramenne doložiť nedá, ale najmä v strednom stoicisme³⁵ mohla vystúpiť do popredia: ide o vnútornú iracionálnu mohutnosť duše (napríklad “pudý” hnevu, vášne), ktorá, najmä u “nerozumného” človeka, môže byť podstatnou determinantou dynamiky jeho poznania, rozhodovania a konania.

Skôr, ako budeme riešiť otázku pomeru medzi vonkajšou a vnútornou determináciou pudu, musíme náš výklad zdanlivo prerušiť a uviesť aspoň stručne rozdielnosť názorov predchrysippovskej stoy (Zénon a Kleantes) a Chrysippa na otázku vzťahu pudu a racionálnej mohutnosti hegemonika, ktorá je jeho vnútornou zložkou.

3. Medzi racionálnou mohutnosťou duše a pudom je kauzálny vzťah, ktorý rôzne chápu predchrysippovská stoa a Chrysippos. Náš výklad spomínaného problému musí predpokladať, že pudom (*ὁρμή*) chápali stoici dobré (*εὐπάθειαι*) a zlé emócie (*πάθη* – „afekty“), ktoré sú nejakým spôsobom východiskom pre procesy ľudského poznania, rozhodovania a konania. Spomínaný predpoklad potvrdzuje tvrdenie zo zloniku SVF I 206, ktorý hovorí, že stoik Zénon vymedzil afekt (*πάθος*) ako nadmerný (v preklade M. Okála zosilnený), nekontrolovane zväčšený pud: *ὡς δ' ὁ Στωϊκὸς ὠρίσατο Ζήνων · πάθος ἐστὶν ὁρμή πλεονάζουσα*. Zlomok SVF III 377 uvedenú definíciu afektu (*πάθος*) dopĺňa tým, že je pudom, ktorý ďaleko presahuje mieru danú rozumom (*ὁρμή ὑπερτείνουσα τὰ κατὰ τὸν*

³³ V origináli použitý výraz *iustus* možno preložiť len ako *spravodlivý*.

³⁴ Výraz *probabiliter* navrhujeme prekladať “výraznejším” spôsobom, čím sa zdôrazní “skeptický” charakter príslušného miesta: *že je pravdepodobný záver...*

³⁵ O význame iracionálnych zložiek duše v psychológii strednej stoy pozri autorovu štúdiu [7].

λόγον μέτρα). Pre úplnosť dodajme, že medzi dobré emócie (εὐπάθειαι) zaradujú stoici radosť (χαρά), rozvážnu snahu (βούλησις) a opatrnosť (εὐλάβεια), pričom každej z nich párovo zodpovedajú príslušné zlé emócie (πάθη): rozkoš (ἡδονή), žiadostivosť (ἐπιθυμία) a strach (φόβος) (SVF III 431). Často sa k zlým emóciám zaraduje aj zármutok, duševná bolesť (λύπη), ktorá však nemá svoj prirodzený náprotivok medzi εὐπάθειαι (SVF III 391, SVF III 438).

Predchrysippovská stoa i Chrysippos sa s veľkou pravdepodobnosťou zhodujú v názore, že dobré emócie (εὐπάθειαι) majú nejakú veľmi blízku súvislosť so správnymi a pravdivými súdmi racionálnej mohutnosti duše, kým afekty (πάθη) budú zasa úzko súvisieť s nesprávnymi a mylnými súdmi (ἐκ φαύλης καὶ διημαρτημένης κρίσεως) (SVF III 459).³⁶ Rozdiel medzi Zénomom a Chrysippom je však v tom, že kým Chrysippos tvrdí, že afekty (πάθη) sú priamo súdmi (κρίσεις) racionálnej mohutnosti duše (výraz λογιστικόν), Zénon hovorí, že nie sú samotnými súdmi, ale až akýmisi stavmi duše, ktoré vzniknú po týchto súdoch ich účinkom (ἐπιγιγνομένης αὐταῖς sc. κρίσεσιν = dat. auctoris)(SVF III 461). Ak rozšírime tvrdenie citovaného zlomku z afektov (πάθη) na pud (ὄρμη) vôbec, môžeme v duchu bádateľa Rista ([11], 39) povedať, že kým Zénon prísne oddeľoval „čisté“ súdy (κρίσεις) produkované racionálnou mohutnosťou duše od pudu (ὄρμη), predstavujúceho zlé (πάθη) a dobré (εὐπάθειαι) emočné stavy duše, a prvé považoval za príčinu druhého, Chrysippos o podobnom kauzálnom vzťahu nehovorí, pričom emočné stavy duše (ὄρμη) považuje priamo za akési emočné aspekty súdov (κρίσεις), ktoré už nie sú „epistemologicky“ čisté, ale nesú vždy akési emočné zafarbenie ([11], 39).

Napokon dodajme, že Chrysippovo stanovisko by sa dalo presnejšie – hoci to explicitne v zlomkoch doložené nie je - vyjadriť tak, že emočné stavy duše (pudy, ὄρμαι) sú preto akýmisi emočnými zafarbeniami súdov, ako hovorí Rist ([11], 39), lebo súdy (κρίσεις) sú ich hlavnou (synektickou) príčinou, ktorá je so svojím účinkom súčasná. Dodajme, že Chrysippos sa naozaj na rozdiel od svojich predchodcov vyznačoval tým, že dokonale vypracoval stoickú koncepciu vnútorných príčin poznania, rozhodovania a konania. O možnom historicko-filozofickom kontexte tohto Chrysippovho počinu vo vzťahu ku kritike zo strany skeptickej Akadémie budeme hovoriť v nasledujúcej kapitole.

4. Pomer medzi vonkajšou a vnútornou determináciou pudu a jeho kauzálny vzťah k súhlasu v kontexte skeptickej kritiky stoicizmu. Kľúčom k vyriešeniu pomeru medzi vonkajšou a vnútornou determináciou pudu je poznámka vydavateľa stoických zlomkov Arnima k Ciceronovmu zlomku SVF II 974, ktorý sme v zrkadlovom preklade citovali vyššie. Podľa tohto autora ide o Arkesilaovu kritiku koncepcie Zénona a Kleanta ([13], II, 282). Aj ďalší renomovaný autor R. W. Sharples sa v poznámkach k svojmu prekladu Ciceronovho *De fato* prikláňa k názoru, že uvedená pasáž je kritikou strednej Akadémie (Arkesilaa) adresovanou predchrysippovskej stoe (Zénon, Kleantes). Tento fakt autor odvodzuje zo

³⁶ Pozri tiež autorovu štúdiu [5].

skutočnosti, že v texte je použitý výraz *probabiliter* (= pravdepodobne), ktorý dáva do súvislosti so skeptickým kritériom pravdepodobnosti pre poznanie ([2], 188). Tento autor hovorí, že v predchrysippovskej *stoe* pud predchádza súhlas, kým v ortodoxnej stoickej teórii (teda u Chrysippa) pud a súhlas sú tak tesne navzájom pojené, že sú dvoma aspektmi toho istého procesu ([2], 188).

Dovoľujeme si nadviazať na názor týchto autorov našimi vlastnými hypotézami. Podľa nášho názoru v skeptickej kritike predchrysippovskej *stoy* ide o skreslenú interpretáciu stoickej koncepcie s cieľom poukázať na nemožnosť slobody v stoickej koncepcii. V tejto koncepcii (dokonca aj v predchrysippovskej *stoe*) je podľa nášho názoru pud konštituovaný tak zložkou (vlastne príčinou) vnútornou (racionálnou), ktorá má dominantné postavenie, ako aj zložkou vonkajšou (zmyslová fantázia). V skeptickej kritike predchrysippovskej *stoy* je však úmyselne uvádzaná ako pud len jeho jedna, a to vonkajšia konštitutívna zložka (fantázia). Táto zložka pudu je naozaj determinovaná "zvonku", a teda ani dynamika prejavov, ktoré spôsobuje, nebude v "moci" nás samých, ale bude závisieť od vonkajšej determinácie.³⁷ Dokonca táto zložka pudu aj predchádza svoj účinok, ktorým je súhlas.³⁸ Vonkajšia fantázia je totiž v stoickom delení a hierarchizácii príčin typickým príkladom tzv. prokatarttickej príčiny, ktorá svoj účinok predchádza. Opäť však upozorňujeme, že skeptická kritika stoickej teórie konania je tu založená na zámene jednej konštitutívnej zložky pudu (vonkajšej) s pudom ako takým. Podľa tejto kritiky by sa totiž celá dynamika nášho poznania, rozhodovania a konania, ktorú "zabezpečuje" pud, odvodzovala len z akýchsi vonkajších podnetov (vonkajší osud), teda naša sloboda by bola prakticky nemožná.

V nedezinterpretovanej stoickej koncepcii sa však na pude rozhodujúcou, ba dokonca prevažujúcou mierou podieľa aj jeho vnútorná zložka (príčina), ktorou je racionálna mohutnosť hegemonika. Od tejto „tonickej sily rozumu“ (*ἡ τοῦ νοῦ τὸνικὴ δύναμις*, SVF II 844), ktorá ako synektická (vnútorná) príčina je naozaj súčasná so svojim účinkom (pudom a súhlasom), bude najviac závisieť, aký intenzívny bude náš súhlas daný významu deskripčného alebo preskripčného tvrdenia a akú intenzitu bude mať naše konanie, ktorým sa z preskripčného

³⁷ Vonkajšej determinácii je v stoických zlomkoch „vyhradený“ jeden z významov mnohovýznamového výrazu *osud* (*εἰμαρμένη, πεπωμένη, fatum*). Tento pojem osudu, ktorý je výhodné označiť ako osud vonkajší, determinuje naše procesy poznania, rozhodovania a konania len sčasti. Naproti tomu iný pojem osudu, ktorý označuje univerzálny prírodný determinizmus a ktorý je výhodné pomenovať osud celkový, determinuje naše prejavy úplne: pre stoikov však neznamená stratu slobody, pretože sa na tejto determinácii spolupodieľa aj človek sám s jeho pneumou ako vnútornou príčinou dynamických prejavov človeka. Zámena týchto dvoch významov výrazu *osud* je podstatou (neoprávnenej) skeptickej kritiky stoicizmu v Ciceronovom zlomku SVF II 974.

³⁸ Kauzálny reťazec bude mať teda podobu: zmyslový podnet (racionálna mohutnosť) – pud – súhlas. Ak preto hovoríme, že pud má svoju vnútornú (racionálnu) a vonkajšiu (zmyslovú) zložku, máme tým vlastne na mysli dve jeho konštitutívne príčiny.

tvrdenia stane pravdivá deskripcia.

Napokon sa zastavme pri otázke, prečo sa v historicko-filozofických výkladoch tradične uvádza skutočnosť, že pre predchrysippovskú stou bolo príznačné, že pud časovo predchádza súhlas, kým u Chrysippa ide o procesy viac-menej súčasné. V intenciách práve vyloženej teórie z toho tiež vyplýva, že v predchrysippovskej stoe je pud konštituovaný hlavne jeho vonkajšou zložkou (fantáziou), ktorá naozaj ako prokatartická príčina predchádza svoj účinok (teda súhlas). Naopak, u Chrysippa by bol potom pud konštituovaný hlavne jeho vnútornou zložkou (racionálna mohutnosť), ktorá ako synektická príčina je súčasná so svojim účinkom (súhlasom). Podľa nášho názoru je takéto historicko-filozofické odlišenie Chrysippa od jeho predchodcov v otázke povahy pudu z hľadiska celkového ducha stoicizmu neprijateľné: nie je totiž vôbec predstaviteľné, že by stoicizmus (hoci aj predchrysippovský!) považoval za zdroj dynamiky nášho poznania, rozhodovania a konania niečo vonkajšie (zmyslovú fantáziu). Uvedené rozlíšenie v prameňoch podľa nášho názoru treba vysvetliť tak, že Zénon a Kleantes nestačili odpovedať na skeptickú kritiku strednej Akadémie dostatočne pružne: preto sa nám v prameňoch objavuje ich učenie v dezinterpretovanej podobe kritiky skeptickej školy. Kritika tu pravdepodobne využila skutočnosť, že títo predchrysippovskí stoici zrejme vo svojich dielach nedostatočne zdôrazňovali vnútornú (racionálnu) konštitutívnu a determinujúcu zložku pudu. Chrysippos bol pravdepodobne takmer každodenne konfrontovaný s podobnými dezinterpretáciami stoickej koncepcie, preto vo svojich (apologických?) spisoch zrejme oveľa viac zdôrazňoval vnútornú (racionálnu) determináciu pudu. Potvrďuje to aj skutočnosť, že stoická koncepcia slobodného rozhodovania a konania vystúpila proti epikurovskej a skeptickej a bola ich vážnou konkurenčnou teóriou práve vďaka dokonalému prepracovaniu koncepcie vnútorných (synektických) príčin rozhodovania a konania.

5. Stupne poznania závisia od intenzity súhlasu daného významu výroku: domnienka, pochopenie, vedenie. Stoici rozlišovali tri stupne poznania dané mierou intenzity súhlasu daného významu výroku, ktorý z fantázie "vydoloval" logický zmysel. Sú to domnienka (*δόξα*), pochopenie (*κατάληψις*) a vedenie (*ἐπιστήμη*). Pri domnienke je súhlas s významom výroku len slabý a klamný, čo znamená, že pud (vlastne tu ide o skúmanie), ktorý ho vyvoláva, je málo intenzívny.³⁹ Naopak pri pochopení a vedení je pud, z ktorého vzniká súhlas, veľmi intenzívny:

*τρία γὰρ εἰναί φασι ἐκεῖνοι (Stoici ab
Arkesilao impugnati i. e. Zeno et
Cleanthes) τὰ συζηγούτα ἀλλήλοις,*

*Stoici vravia, že sú tri navzájom
spojené stupne poznania: vedenie,
domnienka a medzi nimi stojace*

³⁹ Mienka by podľa toho bol súhlas daný *akataleptickej fantázií*. Žiadne nám známe zlomky však o tom nehovoria.

ἐπιστήμην καὶ δόξαν καὶ τὴν ἐν μεθορία
τούτων τεταγμένην κατάληψιν, ὣν
ἐπιστήμην μὲν εἶναι τὴν ἀσφαλῆ καὶ
βεβαίαν καὶ ἀμετάθετον ὑπὸ λόγου κα-
τάληψιν, δόξαν δὲ ἀσθενῆ καὶ ψευδῆ
συγκατάθεσις • κατάληψιν δὲ τὴν
μεταξὺ τούτων, ἥτις ἐπὶ καταληπτικῆς
φαιτασίας συγκατάθεσις • καταληπτικῆ
δὲ φαιτασία κατὰ τούτους ἐτύγχανεν ἢ
ἀληθῆς καὶ τοιαύτη ὅα οὐκ ἂν γένοιτο
ψευδῆς. ὣν τὴν μὲν ἐπιστήμην
ὑφίστασθαι λέγουσι τοῖς σοφοῖς, τὴν δὲ
δόξαν ἐν μόνοις τοῖς φαύλοις, τὴν δὲ
κατάληψιν κοινὴν ἀμφοτέρων εἶναι καὶ
ταύτην κριτήριον ἀληθείας καθεστάναι .

Sextus, Adversus mathematicos. VII 151, SVF II 90

Zvýšená intenzita pudu pri pochopení a vedení by sa azda dala vysvetliť tým, že súhlas je tu dávaný kataleptickej fantázií (napr. zmyslového typu), ktorá sama je “kvalitná” tým, že je jasná a zreteľná. Tieto charakteristiky fantázie tvoria však len akúsi vonkajšiu zložku pudu, ktorý dáva dynamiku nášmu súhlasu s významom výroku. Vnútornú zložku bude konštituovať logický zmysel, ktorý napr. pri preskriptívnom tvrdení konštituuje pud vedúci k prijatiu jeho významu vtedy, keď je význam tejto preskripcie v súlade s hodnotovým rebríčkom subjektu.⁴⁰

V súvislosti s tretím epistemickým stupňom, ktorým je vedenie, teda katalepsia neotrasiteľná, pevná a nevyvrátiteľná rozumom, poznamenajme iba toľko, že podľa nášho názoru v stoickej koncepcii je tento stupeň akosi zbytočný, keďže z principiálneho hľadiska v stoickej epistemológii nie je možný kvalitatívne vyšší stupeň poznania, ako je sama katalepsia. Napriek tejto výhrade sa tri stupne poznania v zlomkoch často objavujú. Napríklad Cicero uvádza pôsobivú Zénonovu metaforu, podľa ktorej rozovretá dlaň je fantáziou (*visum*), slabé zohnutie prstov súhlasom (*adsensus*), zovretie ruky do päste, katalepsiou (pochopením) (*comprehensio*) a na-pokon pevné zovretie ruky aj prostredníctvom druhej ruky je vedením (*scientia*):

*Negat enim vos Zeno -- scire
quicquam. Quo modo? inquires; nos*

*Zénon popiera, že niečo viete.
Ako? Povieš: ved' my tvrdíme*

⁴⁰ Vnútornou zložkou pudu vedúceho k súhlasu s preskriptívnym tvrdením (o žiaducom konaní človeka) bude preto hodnotový rebríček rozhodujúceho sa (konajúceho) subjektu. Nakoľko tento hodnotový rebríček bude u rozumného racionálny, vnútorná zložka pudu bude aj v prípade takýchto preskriptívnych tvrdení konštituovaná racionálnou mohutnosťou hegemonika (logickým zmyslom).

enim defendimus etiam insipientem multa comprehendere. At scire negatis quemquam rem ullam nisi sapientem. Et hoc Zeno gestu conficiebat. Nam, cum extensis digitis adversam manum ostenderat, „visum“ inquebat „huiusmodi est.“ Deinde, cum paulum digitos contraxerat, „adsensus huiusmodi.“ Tum cum plane compresserat pugnumque fecerat, comprehensionem illam esse dicebat: qua ex similitudine etiam nomen ei rei, quod antea non fuerat, κατάληψιν imposuit. Cum autem laevam manum admoverat et illum pugnum arte vehementerque compresserat scientiam talem esse dicebat, cuius compotem nisi sapientem esse neminem.

(bránime),⁴¹ že aj nerozumný človek chápe mnohé veci. Ano, ale vy tvrdíte, že okrem múdreho nikto nič nevie. A Zénon to dokazoval pohybmi ruky. Keď totiž rozťahol prsty a ukázal (poslucháčom)⁴² dlaň, povedal im: „Asi toto je fantázia.“ Potom, keď trošku skrčil prsty, povedal: „Približne toto je súhlas.“ Potom (úplne)⁴³ zovrel prsty a ukázuc päšť povedal, že to je pochopenie (comprehensio). Preto (na základe tejto podobnosti)⁴⁴ dal tomu meno katalépsis, ktoré predtým nebolo známe (ktoré sa predtým takto nepoužívalo).⁴⁵ Keď nakoniec chytil ľavou rukou päšť a tuho a prudko ju zovrel,⁴⁶ vravel, že také je vedenie, no okrem múdreho vraj nie je nikomu prístupné.

Cicero, Academica priora, II 47. 144, SVF I 66

V súvislosti s týmto zlomkom sa zdá, že stupeň vedenia, ktorý je z hľadiska stoickej epistemológie neodlíšiteľný od stupňa katalépsie, pravdepodobne starí stoici zaviedli preto, aby týmto stupňom ešte viac odlišili mudrca, ktorému ako jedinému je na rozdiel od bežného človeka prístupný osobitný stupeň pravdivého poznania - vedenie (ἐπιστήμη, lat. *scientia*).

⁴¹ Presnejšie *bránime* (sc. tvrdenie) (*defendimus*).

⁴² Výrazu *poslucháčom* v latinčine nič nezodpovedá. M. Okál ho zrejme chápe ako rozvinutie výrazu *ostendere* (= ukazovať).

⁴³ Výraz *plane* (= úplne) M. Okál neprekladá.

⁴⁴ Výraz *qua ex similitudine* (= na základe tejto podobnosti) M. Okál neprekladá.

⁴⁵ Latinský originál *quod antea non fuerant* možno prekladať dvojako: 1. ktoré (meno κατάληψιν) predtým nebolo; 2. čo (takýto nový význam slova κατάληψιν) predtým nebolo. Nakoľko slovo *κατάληψιν* (= dosiahnutie, prepadnutie, dobytie) bolo bežným výrazom v gréčtine aj pred Zénonom, navrhujeme pomerne „skratkovité“ Ciceronovo tvrdenie prekladať druhým spôsobom.

⁴⁶ Podľa nášho názoru presnejší preklad znie takto: *keď sa však priblížil ľavou rukou a tuho a prudko ňou päšť zovrel ...*

LITERATÚRA

- [1] ANNAS, J.: *Hellenistic Philosophy of Mind*. University of California Press 1992.
- [2] CICERO: *On fate (De Fato)*. Úvod, preklad, pozn. R. W. Sharples. Warminster 1991.
- [3] LIDDELL, H. G., SCOTT, R., JONES, H., S.: *Greek-English Lexicon*. Oxford, Clarendon Press 1969.
- [4] KALAŠ, A.: "Nevyhnutnosť, náhoda, možnosť a slobodná vôľa v kontexte Epikurovej (praktickej) filozofie." In: *Organon F*, roč. VII, č. 1.
- [5] KALAŠ, A.: "Elementy stoickej epistemológie." In: *Filozofia*, roč. 55, 2000, č. 4.
- [6] KALAŠ, A.: "Kataleptická fantázia v stoickej epistemológii." In: *Filozofia*, roč. 56, 2001, č. 6.
- [7] KALAŠ, A.: "Stoická psychológia." In: *Proglas*, roč. 10, 1999, č. 2.
- [8] *Latinsko-český slovník*. Zostavili J. Pražák, Fr. Novotný, J. Sedláček. Praha 1938.
- [9] LONG, A. A., SEDLEY, D. N.: *The Hellenistic Philosophers*. Cambridge University Press 1987.
- [10] NIEDERLE, J., NIEDERLE, V., VARCL, L.: *Mluvnice jazyka řeckého*. Praha, Scriptum 1993.
- [11] RIST, M. J.: *Stoická filosofie*. Praha, Oikúmené 1998.
- [12] SEXTUS EMPIRICUS: *Against the Logicians*. Preložil R. G. Bury. Loeb Classical Library. Cambridge 1983.
- [13] SEXTUS EMPIRYKUS: *Przeciw logikom*. Prel. I. Damska. PWN 1970.
- [14] *Slovník antické kultury*. Kolektív autorov. Sloboda 1974.
- [15] *Stoicorum veterum fragmenta, collegit Ioannes ab Arnim, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri 1921-1923*.
- [16] ŠPAŇÁR, J., HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*. Bratislava, SPN 1987.
- [17] PRACH, V.: *Řecko-český slovník*. Praha, Vyšehrad 1998.
- [18] *Zlomky starých stoikov*. Prel. M. Okál. Bratislava, Pravda 1983.
- [19] ZAMAROVSKÝ, V.: *Bohovia a hrdinovia antických báji*. Bratislava, Mladé letá 1969.

Mgr. Andrej Kalaš
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
Bratislava
SR